

Η επιρροή της Αθήνας στην καλλιτεχνική ζωή της Σμύρνης (1897-1912)

Γεωργία Κονδύλη*

Από το 1839 ο Σουλτάνος Αμπντούλ Μετζίντ δημιούργησε στην Οθωμανική αυτοκρατορία μια κίνηση δυτικοποίησης, γεγονός που, εκτός των άλλων, είχε ως αποτέλεσμα και την εισαγωγή του ευρωπαϊκού θεάτρου στην Οθωμανική αυλή. Με αυτό τον τρόπο το ευρωπαϊκό θέατρο πρόζας και το μουσικό θέατρο γίνονται αγαπητά είδη διασκέδασης όχι μόνο στην Κωνσταντινούπολη αλλά και σε άλλες πόλεις της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, όπως η Άγκυρα και η Σμύρνη. Σε ότι αφορά την καλλιτεχνική ζωή της Κωνσταντινούπολης έχουν πραγματοποιηθεί κάποιες έρευνες. Όμως, για τη Σμύρνη οι πληροφορίες που υπάρχουν είναι λιγοστές.

Αυτό αποτέλεσε κίνητρο για τη διεξαγωγή μιας έρευνας που έχει ως αντικείμενο τη θεατρική ζωή της Σμύρνης, της οποίας καρποί υπήρξαν δύο προηγούμενες εισηγήσεις σε διεθνή συνέδρια¹, τα αποτελέσματα των οποίων επιβεβαίωσαν μια πλούσια καλλιτεχνική δραστηριότητα στη Σμύρνη που οφείλεται όχι μόνο στους ξένους, ιταλικούς, γαλλικούς, ελληνικούς, αρμένικους περιοδεύοντες θιάσους αλλά και στους αυτόχθονες καλλιτέχνες, ερασιτέχνες και επαγγελματίες, και στους διάφορους καλλιτεχνικούς συλλόγους που είχαν ιδρυθεί στην πόλη.

Η καλλιτεχνική ζωή της Σμύρνη δέχτηκε άμεσες επιρροές από την Αθήνα, το Παρίσι και την Κωνσταντινούπολη με αποτέλεσμα να έχει επικρατήσει η πεποίθηση ότι οι προαναφερθείσες πόλεις υπήρξαν οι τρεις πολιτιστικές μητροπόλεις της. Στο παρόν άρθρο θα επικεντρώσουμε στις επισκέψεις των ελληνικών θιάσων πρόζας αλλά και μουσικών στη Σμύρνη από το 1897, έτος έναρξης του ελληνοτουρκικού πολέμου, ως το 1912, έτος έναρξης των βαλκανικών πολέμων.

Η πρώτη δημόσια θεατρική παράσταση στη Σμύρνη δόθηκε στα 1775 από ερασιτέχνες ηθοποιούς (Σολομωνίδης 1954, 33) ενώ η πρώτη παρουσίαση ελληνικού θεάτρου έλαβε χώρα στα 1846 (Σολομωνίδης 1954, 58). Από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα και μέχρι το 1897 βρίσκουμε μια έντονη δραστηριότητα των ελληνικών θιάσων στη Σμύρνη. Όμως, το 1897, λόγω του ελληνοτουρκικού πολέμου, η δραστηριότητα αυτή διακόπτεται για ένα

* Δρ. Μουσικολογίας, Διδάσκουσα Τμήμα Μηχανικών Μουσικής Τεχνολογίας&Ακουστικής-ΑΤΕΙ Κρήτης. Τελευταία δημοσιεύματα: Kondyli, Georgia, "Le théâtre musical européen à Smyrne", in *New trends in Ottoman Studies*, Papers presented at the 20th CIÉPO Symposium, Rethymno, 27 June - 1 July 2012 Editor-in-chief: Marinos Sariyannis, Editors: Gülsün Aksoy-Aivali, Marina Demetriadou, σσ. 788-796, βλ. <http://anemi.lib.uoc.gr/metadata/7/8/e/metadata-1412743543-919456-15948.tkl>. και Kondyli, Georgia, "Les opéras de Verdi à Smyrne (1880-1900)" proceedings *The Staging of Verdi&Wagner Operas*, Pistoia, Σεπτέμβριος 2013 (υπό έκδοση). Email: gkondyli@staff.teicrete.gr & g_kondyli@yahoo.com

¹ Βλ. παραπάνω υποσημείωση

χρονικό διάστημα (Σολομωνίδης 1954, 136 και Σταματοπούλου-Βασιλάκου, 22) για να ξαναρχίσει στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Οι θεατρικές παραστάσεις φιλοξενούνταν σε διάφορα θέατρα της πόλης. Τα κυριότερα από αυτά που επικρατούσαν στα τέλη 19^{ου} και κατά τον 20^ο αιώνα είναι το "Καμεράνο" ή "Θέατρο της Σμύρνης", που χτίστηκε το 1862 και καταστράφηκε το 1884 από πυρκαγιά (Σολομωνίδης, 1954, 62, 64), το "Sporting Club" ή θέατρο "Γυμνασιακού Κύκλου" που εγκαινιάστηκε τον Οκτώβρη 1894 (Σολομωνίδης, 1954, 126) και που το 1920 μετονομάστηκε σε θέατρο "Κυβέλη", το θέατρο "Ολύμπια", που κατεδαφίστηκε το 1909² για να δημιουργηθεί στη θέση του το 1911 το "Θέατρο Σμύρνης" (*Αμάλθεια* 1910a, 1910b & 1910c, Σολομωνίδης 1954, 203) και το "Κρέμερ". Επίσης, υπήρχαν και κάποια θερινά θέατρα, όπως το "Quai" ή "Προκουμαίας"³ που μεταβλήθηκε αργότερα σε κινηματογραφική αίθουσα (*Αμάλθεια*, 1910d, 1910e), το "Σπλέντιν", το οποίο κατεδαφίστηκε το 1908 (*Αμάλθεια*, 1908b), και το "Αλάμπρα". Εκτός από τα θέατρα παραστάσεις δίνονταν και στα καφέ όπως για παράδειγμα το καφενείο του Λουκά και το καφενείο Μπέλα Βίστα (θέατρο Παράδεισος) (Σολομωνίδης 1954, 172 και Σταματοπούλου-Βασιλάκου, 23).

Ένα σημαντικό, επίσης, στοιχείο που αξίζει να αναφερθεί είναι ότι εκτός από τα κεντρικά θέατρα της Σμύρνης, οι ελληνικοί θίασοι ανέβαζαν παραστάσεις και στα θέατρα των προαστίων, των περιχώρων και των συνοικιών της πόλης ή των γειτονικών πόλεων όπως στον Μπουρνόβα (θέατρο Χαβούζας) (Σολομωνίδης, 1954, 139-140), στην Περαία⁴, και στην Τερψιθέα. Αυτό συνέβαινε γιατί πολλές φορές το ενοίκιο για τα θέατρα της Σμύρνης ήταν μεγάλο και υπήρχαν πολλές περιπτώσεις που λόγω της χαμηλής προσέλευσης του σμυρναϊκού κοινού ο εκάστοτε θίασος δεν έβγαζε τα έξοδά του.

Ο θίασος "Μένανδρος" του Διονυσίου Ταβουλάρη (Σολομωνίδης 1954, 69) είναι ο πρώτος ελληνικός περιοδεύων θίασος που επισκέφτηκε τη Σμύρνη το 1866 (Σταματοπούλου-Βασιλάκου, 21). Όπως διαπιστώνεται, θα συνεχίσει τις επισκέψεις του στην πόλη σχεδόν κάθε χρόνο και για μεγάλα χρονικά διαστήματα. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα εγκαταστάθηκε στο καφέ του Λουκά όπου έδινε παραστάσεις από τον Μάιο ως τον Σεπτέμβριο 1905 και από τον Απρίλιο ως τον Σεπτέμβριο 1906.

Ο θίασος Βερώνη είναι και αυτός ένας από τους ελληνικούς θιάσους που βρέθηκε πολλές φορές τη Σμύρνη. Η περιοδεία του στην πόλη ξεκινάει από το 1889 ενώ στις αρχές του 20^{ου} και ως το 1912 οι επισκέψεις του στην πόλη γίνονται κάθε χρόνο. Το καλοκαίρι

² Η εφημερίδα *Αμάλθεια* (1907a), αναφέρει ότι μετονομάστηκε σε "Παρθενών".

³ Η εφημερίδα *Αμάλθεια* (1909a) αναφέρει ότι "το θερινό θέατρο Παρθενών των Καλούμενων ονομάστηκε θέατρο Προκουμαίας" αλλά δεν γνωρίζουμε αν πρόκειται για το ίδιο θέατρο.

⁴ Της οποίας το θέατρο είχε κάποια προβλήματα: "*πενιχρά σκηνή και φανούς πετρελαίου που καπνίζουν*" (*Αμάλθεια* 1908a)

1904⁵ βρισκόταν στα "Ολύμπια" ενώ από τις 16 Οκτώβριου 1904 ανέβαζε παραστάσεις εναλλάξ με τον θίασο Κοτοπούλη στο θέατρο της "Προκυμαίας", τον Ιούλιο 1907⁶ στο θέατρο "Παρθενών", το 1909, από τον Ιούνιο ως τον Οκτώβρη, στο "Νέον"⁷. Αξίζει να επικεντρώσουμε στον Ιούνιο 1909 οπότε ο θίασος ανέβασε το έργο *ο Κολοκοτρώνης εις θάνατος*, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα το κλείσιμο του θεάτρου (*Αμάλθεια* 1909c, Σολομωνίδης 1954, 178). Αργότερα η νομαρχία επέτρεψε την εξακολούθηση των παραστάσεων (*Αμάλθεια* 1909d, Σολομωνίδης 1954, 179). Μετά από αυτό, όμως, η προσέλευση του κοινού ήταν μικρή, παρά την μείωση των τιμών. Τελικά, ο θίασος, από τον Ιούλιο ως τον Οκτώβρη 1909, μεταφέρθηκε στον Βουτζά, και τον Νοέμβριο στην Περαιά. Την επόμενη χρονιά έδωσε παραστάσεις⁸ στο θέατρο "Quai", από 31 Ιουλίου ως 17 Σεπτεμβρίου και στις 4, 8 και 15 Οκτωβρίου, ενώ το 1911, από τις 26/6 ως τις 29/10, και το 1912, από τα τέλη Ιουλίου ως τον Οκτώβριο,⁹ εγκαταστάθηκε στο θέατρο "Κρέμερ".

Σε αυτό το σημείο είναι απαραίτητο να σταθούμε στο θέμα της λογοκρισίας στα θέατρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ιδίως της Σμύρνης. Πολλές φορές κατά το παρελθόν εξαιτίας της λογοκρισίας το θέατρο έχει υποστεί πλήγμα¹⁰. Το 1908 με το Σύνταγμα αναμένεται ότι η λογοκρισία στο θέατρο θα σταματήσει (Σολομωνίδης, 1954, 174 & 177)¹¹, ωστόσο, από διάφορα δημοσιεύματα (*Αμάλθεια* 1909e) που κυκλοφορούν έπειτα από την παραχώρηση του Συντάγματος και που σχολιάζουν τη λογοκρισία, η οποία εξακολουθεί να υφίσταται στο θέατρο, αντιλαμβανόμαστε ότι η οθωμανική κοινωνία δεν ήταν ακόμα έτοιμη να δεχτεί ριζικές αλλαγές¹². Το ζήτημα φαίνεται να τελειώνει το 1911 οπότε η Βουλή με ψήφισμα κατήργησε την λογοκρισία και έδωσε πλήρη ελευθερία, όπως το επέβαλε το Σύνταγμα (*Αμάλθεια* 1911a).

⁵ Με Απέργη, Γεννάδη, Καρακάλο, Φιλιππίδη, Πιπινέλη, Βερόνη Γεωργιάδου. Ρεπερτόριο: *Ηθοποιός κήν, Οθέλλος, Διονυσία* του Δουμά, *Ο αγαπητικός της Βοσκοπούλας, Δόρα* του Σαρντού, *Φρου-Φρου* των Μελάκ&Αλεβή, *Γκαρίκ* (δράμα), *Μάγειρος Γραμματεύς* (μονόπρακτη κωμωδία), *Η ουρά του διαβόλου, Μερώπη, Η τιμή του Σούδερμαν, Γιάντες* (μονόπρακτη), *Ο Δικαστής*, του Βισών, *Οι πειρατές, Θα αυτοχειριαθώ* (κωμωδία), *Οι δύο ορφανές, Ο άλλος κίνδυνος, Αρχισιδηρουργός, Οι Μυλόπετρες, Ληστές* του Σχίλερ, *Ανεψιά* (κωμωδία Ζαννού), *Γκόλφω, η Μάρτυς* (με Βερόνη), *Η Κυρία με τις καμέλιες, Να μη ζηλεύει, Ο δήμιος, Δουράνδος και Δουράνδος, Δέσποινα της Λυών, Πετεινόμαλοι, Γενοβέφα, Ο μπάριμπα Λεμπονάρ, Οράτιο Κορνήλιου* (τραγωδία) & *Γιαννούλα*.

⁶ Θίασος Γεννάδη-Βερόνη.

⁷ Προφανώς πρόκειται για το νέο θέατρο που όπως αναφέρει η *Αμάλθεια* χτίστηκε δίπλα στο ζυθοπωλείο Κλωναρίδου βλ. *Αμάλθεια* 1909b.

⁸ Θίασος Απέργη-Βερόνη.

⁹ Επίσης το 1912 για παράσταση στις 8/12/12.

¹⁰ Π.χ. στις εφημερίδες *Αθήναι* 1903 και *Ακρόπολη* 1903 μαθαίνουμε για το κλείσιμο τριών θεάτρων της Σμύρνης εξαιτίας της λογοκρισίας.

¹¹ Για τη λογοκρισία στο θέατρο βλ. και *Αμάλθεια* 1908c, η οποία γράφει ότι το Σύνταγμα κατήργησε και τη λογοκρισία στα θέατρα και ότι μέχρι τότε γίνονταν αλλαγές στους τίτλους των έργων προκειμένου να παιχθούν.

¹² Το ζήτημα της λογοκρισίας στο θέατρο, απασχολεί την Οθωμανική Αυτοκρατορία ακόμα και δύο χρόνια μετά από την παραχώρηση του Συντάγματος (*Αμάλθεια* 1910f). Η εφημερίδα κάνει λόγο για την λογοκρισία που επικρατεί στα θεατρικά δρώμενα και μάλιστα σχολιάζει: "Σύνταγμα με θεατρική λογοκρισίαν!"

Ο θίασος Παρασκευοπούλου από το 1895 επισκεπτόταν κατά τακτά χρονικά διαστήματα τη Σμύρνη αλλά και τα θέατρα των γύρω περιοχών. Τον Ιούνιο 1905 εγκαταστάθηκε στο καφέ του Λουκά, ενώ την επόμενη χρονιά (Ιούνιος 1906) στο θέατρο της "Προκυμαίας". Το 1908, ανέβασε έργα στα θέατρα των περιχώρων: από 31/5 ως 17/7 στην Τερψιθέα¹³ και από 24/6 και 2/7 στον Βούρνοβα. Κατά την καλοκαιρινή περίοδο του 1910 βρισκόταν, επίσης, στην Τερψιθέα (*Αμάλθεια* 1910g) και στον "Παράδεισο" (από 14/8 ως 12/9)¹⁴ ενώ τέλη Οκτώβριου έδωσε μόνο μία παράσταση στον "Γυμνασιακό Κύκλο" (29/10)¹⁵.

Ανάμεσα στους ελληνικούς θιάσους που επισκέπτονταν τη Σμύρνη ήταν και αυτός του Δημήτρη Κοτοπούλη, ο οποίος έκανε την πρώτη του περιοδεία στη πόλη το 1899. Από τον Απρίλιο και ως και τον Μάιο 1900 εγκαταστάθηκε στο θέατρο "Σπόρτινγκ Κλάμπ"¹⁶, τον Ιούνιο 1904 έδινε παραστάσεις στο καφέ του Λουκά, ενώ τον Οκτώβρη¹⁷ της ίδιας χρονιάς ως τον Απρίλιο 1905 αλλά και την Άνοιξη 1906 συνέχισε τις παραστάσεις στο θέατρο της "Προκυμαίας". Από τον Μάιο του 1908 μέχρι τα τέλη της ίδιας χρονιάς εγκαταστάθηκε στα "Ολύμπια" (Σολομωνίδης 1954, 147). Την παράδοση του θιάσου συνέχισε ο θίασος της Μαρίκας Κοτοπούλη, ο οποίος το 1911 ανέβασε έργα¹⁸ στο θέατρο "Σμύρνης" (*Αμάλθεια* 1911b).

Ο Χρηστομάνος με τη "Νέα Σκηνή" (Σολομωνίδης 1954, 141) επισκέφτηκε τη Σμύρνη κατά τα έτη 1902, 1903 και 1904¹⁹. Στα 1904 διαβάζουμε στην εφημερίδα *Αμάλθεια* (1904a) ότι ο Ιδρυτής και Διευθυντής του θιάσου, μετά από αιτήσεις πολλών συμπολιτών

¹³ *Λουκρητία Βοργία* Ουγκώ, *ο Μαύρος της Ενετίας* (με Αργυρόπουλο), *Φαύστα*, *Οθέλλος*, *Τυφλή των Παρισίων*, *Χίος δούλη* Ορφανίδου (δράμα) και *Ο Λεωνίδας εν θερμώ* (με Αμάλθεια 1908d).

¹⁴ *Άμλετ*, *Φαύστα* (με Βερναρδάκη), *Οθέλλος*, *Αντιγόνη* (Σοφοκλή), *Μαρία Ιωάννα*.

¹⁵ *Ιουδήθ*.

¹⁶ *Οι Μνηστήρες της Πηνελόπης* του Ραγκαβή, *Ταξίδι περισσού*, *Το μνημείο του μακαρίου*, *Πύρ από την αιθάλη* του Ραγκαβή, *Μάγδα*, *Χήρα των Καμελιών*, *Μήδεια*, *Έλλη* του Αντωνόπουλου, *Μάγδα* του Σούδεμαν, *Ψυχογιός* του Αντωνόπουλου.

¹⁷ *Αμαξιάτης των Άλπεων*, *Αρχισιδηροδρομικός*, *Δον κιχώτης*, *Έκθετος*, *Μπεμπέ*, *Οθέλλος*, μία κωμωδία (;) σε μπφ. Κτενά, *Δήμιος της Βενετίας*, *Καπετάν Λάζαρος*, *Μυλωνάδες*, *Υιός της νυκτός*, *Καπετάν Λάζαρος*, *Σαρα και Κάρολος*, *Ιωσίας ο ακτοφύλαξ*, *Θα αυτοχειριασθώ*, *Ο περί υπάρξεως αγών*, *Ζητείται υπηρέτης*, *Μάγδα*, *Λιθοξόος*, *Τόσκα*, *Νυκτερινοί Συνεντεύξεις*, *Πειραταί της Σαβάνης*, *Μικροπανδρεμένη*, *Ανεψιά του θείου της*, *Βέβαια*, *βέβαια*, *Καπνοδοκαθαριστής* και *σκηνή* (;) από την *Λουκρητία Βοργία*.

¹⁸ Από 10/4/1911 και για 10 εμφανίσεις (νυχτερινές και απογευματινές παραστάσεις). Ρεπερτόριο: *Μαμά Κολίμπρητου*, *Μπατάιγ*, *Τα αγαπημένα ανδρόγυνα*, *Η κυρία του μαζιμί*, *Ο νέος κινηματογράφος* Δημητρακόπουλου (3πρακτική επιθεώρηση), *Τα νέα παναθήναια*, *Μποέμ* (4πρακτικό δράμα), *Λυσιστράτη*, *Η μικρά σοκολατιέρα* (κωμωδία σε 4 πράξεις), *Στέλλα Βιολάνη* Ξενοπούλου (3πρακτικό δράμα), *Τον νου σου εις την Αμαλία* (3πρακτική κωμωδία, "ακατάλληλος δια δεσποινίδας"), *Το γαϊδούρι του Μπουριντάν* Φλερί και Καγιαβέ (4πρακτική κωμωδία), *Η ξεχωριστή κρεβατοκάμαρα* (κωμωδία 3πρακτική "ακατάλληλη δια δεσποινίδας"), *Ο γαμπρός του κυρίου Πουαριέ* του Ωζιέ (δράμα).

¹⁹ Το 1904 εκτός από τη Σμύρνη ο θίασος παίζει στην Μαγνησία της Σμύρνης (*η Νύμφη μου* και *η Αρπαγή των Σαβίνων*). Λόγω ελλείψεων των φύλλων δεν έχουμε ολοκληρωμένη εικόνα του ρεπερτορίου του θιάσου: *Η τετράπρακτος αράχνη*, *Σεντάν* (κωμωδία, στην οποία διακρίθηκε η Κυβέλη Ανδριανού-Μυράτ, η κα Πασαγιάννη, οι κκ Χρυσομάλλης, Παπαγεωργίου, Λεπενιώτης και Ραούλ), *Το αριστερό χέρι*, του Βέμπερ (τρίπρακτική κωμωδία, με Ξανθάκη), *Οι σύζυγοι της Λεοντίνης* του Καπύς (3πρακτική κωμωδία), *Ο κύριος, η κυρία και ο κύριος* του Μπράκο, (τιμητική Κυβέλης).

προτίθεται να επαναλάβει έργα που σημείωσαν επιτυχία για τις τιμητικές παραστάσεις των κυριών Κυβέλη και Ξανθάκη. Μάλιστα αναφέρεται ότι σκόπευε να δώσει και δύο αρχαία δράματα, την *Άλκηστη* και την *Αντιγόνη*, στα Αρχαία Ελληνικά (Σολομωνίδης 1954, 145 και *Αμάλθεια* 1904a). Αν και κάποιοι Έλληνες της Σμύρνης εξέφρασαν την επιθυμία να παραστούν τα έργα σε μετάφραση τελικά ο Χρηστομάνος αποφάσισε να μην γίνει παρουσίαση των συγκεκριμένων έργων για να μην δημιουργηθεί και στη Σμύρνη γλωσσικό θέμα²⁰.

Σε αυτό το σημείο τίθεται το θέμα του γλωσσικού ζητήματος το οποίο είχε ξεσπάσει εκείνα τα χρόνια και φυσικά η παραπάνω δήλωση του Χρηστομάνου δημιουργεί προβληματισμούς σχετικά με την στάση του. Ωστόσο, χρειάζεται να υπενθυμίσουμε ότι δύο μήνες πριν την επίσκεψη του Χρηστομάνου στη Σμύρνη είχαν προηγηθεί τα Ορεστειακά²¹ και προφανώς ο Διευθυντής της Νέας Σκηνης, απέφυγε τις παραστάσεις Αρχαίων Δραμάτων για να αποφευχθούν παρόμοια γεγονότα. Απορίας άξιο, βέβαια, είναι γιατί ο Χρηστομάνος, που σημειωτέον ήταν υπέρ της δημοτικής γλώσσας, ήθελε να δώσει τις παραστάσεις των δραμάτων στα Αρχαία Ελληνικά. Γι αυτό το λόγο η παραπάνω πληροφορία δημιουργεί προβληματισμούς που θα πρέπει να ερευνηθούν περαιτέρω στα πλαίσια μιας άλλης έρευνας.

Όπως προαναφέρθηκε, η γνωστή πρωταγωνίστρια του ελληνικού θεάτρου, Κυβέλη, αρχικά επισκέφτηκε την Σμύρνη ως μία από τις πρωταγωνίστριες του θιάσου Χρηστομάνου, ενώ αργότερα συγκρότησε θίασο και έκανε εμφανίσεις στον "Γυμνασιακό Κύκλο" από 19/2 ως 4/3/1909²², από 6/3 ως 11/4/1910²³, αλλά και τον Γενάρη 1912 (*Αμάλθεια* 1909g, 1910h, 1912a).

²⁰ "[...]διότι μη επιθυμών να υποχωρήσει εις τας γλωσσικάς αρχάς του ήθελε να αποφύγει του να εξεγείρη και εν Σμύρνη γλωσσικό ζήτημα. Ήδη οικογένειες τίνες, ζέσαι, ιδίως, εξέφρασαν την επιθυμίαν να ακούσωσι τα έργα αυτά εν μετάφρασει[...] Υπό τους όρους τούτους ο Χρηστομάνος προτίμησε να μην ανεβάσει τα έργα στη σμυρναϊκή σκηνή".

²¹ Τα Ορεστειακά ξέσπασαν τον Νοέμβρη 1903 στην Αθήνα με αφορμή την παράσταση της *Ορέστειας* του Αισχύλου από το Βασιλικό Θέατρο. Η τετραλογία παρουσιάστηκε σε μετάφραση στη δημοτική του Γεωργίου Σωτηριάδη, που προκάλεσε ακραίες αντιδράσεις στους οπαδούς της καθαρεύουσας (βλ. Γιατρομανωλάκης 2003).

²² Ρεπερτόριο: *Σοκολάτα*, *Η αδικηθείσα*, *Ραχήλ* και *Φωτεινή Σάντρη*, του Ξενόπουλου, *Η χειραφέτηση* κωμωδία του Σουρή, *Λολότα*, *Φλορίτ* και *Ποταπόν*, *Αρσέν Λουπέν*, *Η κόρη του Ιεφθάε* (μονόπρακτο δράμα), *Η νύφη μου* (με Νέστωρα Κούρτελη, που έφτασε από Αθήνα), *Το κοριτσάκι* (μονόπρακτη κωμωδία), *Ο πληκτικός κόσμος*, *Ερως αγρυπνεί*, *Οι σύζυγοι της Λεοντίνης*, *Ο κλέφτης* του Μπερστάιν, *Ο Όνος* του Μπουριντάν (γαλλική κωμωδία), *Αντιγόνη*, *Μαντάμ Φλερτ*, *Ο βασιλεύς στενοχωρείται* (μονόπρακτη κωμωδία), *Το χαλασμένο σπίτι* του Μελά, *Οιδίπους τύραννος*. Ο θίασος αναχώρησε στις 13/4 για Αθήνα (*Αμάλθεια* 1909f).

²³ Ο θίασος Κυβέλης θα δώσει 25 παραστάσεις αρχίζοντας με το δράμα *Το παριζιάνικο χου* και την κωμωδία *Το κοριτσάκι*. Ρεπερτόριο: *Φωτεινή Σάντρη* του Ξενόπουλου (3πρακτο δράμα), *Λολόττα* (μονόπρακτη κωμωδία *Η κυρία Μογκοντέν* (κωμωδία), *Το κόκκινο πουκάμισο* του Σπ. Μελά (για πρώτη φορά στη Σμύρνη), *Σέρλοκ Χολμς* του Κόναν Ντόουλ, *Ο κλέπτης* του Μπερστάιν, *Η νύφη μου*, κωμωδία των Καρρέ και Μπιλλώ, *Η σπίθα του παγερών*, *Πώς μιλούν τ' αγγλικά*, κωμωδία, *20 μέρες* (3πρακτη κωμωδία), *Το σπίτι της κούκλας* του Ίπεν και *Ζωζέττα*. Ο θίασος Κυβέλης αποτελείται από τις Σ. Αλκαίου, Μουστάκα, Βώκου, Πλέσσα και τους κ. Ν. Παπαγεωργίου, Δ. Βενιέρη, Αγγ. Χρυσομάλλη, Ν. Πλέσσα Α. Ζήνωνα, Μουστάκα, Μαρτιμιανάκη και Γαλάνη (*Αμάλθεια* 1910h).

Το 1908 αναγγέλθηκε ότι ο θίασος του Εθνικού θεάτρου²⁴ ή Ελληνική Εταιρία Δραμάτων & κωμωδιών έφτασε στη Σμύρνη για να δώσει παραστάσεις στον "Γυμνασιακό Κύκλο" από 7/8 ως 12/8 και από 18/9 ως 7/10. Ανάμεσα στους συντελεστές του θιάσου είναι οι Κουκούλα, Πέτρος Λέων, ενώ τη μουσική Διεύθυνση έχει ο Πέτρος Γιατράς. Λίγες μέρες αργότερα οι εφημερίδες *Αμάλθεια* (1908e) και *Ημερησία* (1908a) της Σμύρνης αναφέρουν ότι ο Διευθυντής της αστυνομίας απαγόρευσε την παράσταση της *Κατοχής* του Βώκου από τον εν λόγω θίασο για να μην ταραχτεί η ηρεμία. Έπειτα από εξηγήσεις του Διευθυντή του θιάσου ο αστυνόμος υποχώρησε. Στις 12/8 ο θίασος παρουσίασε την *έξωση του Όθωνα* και έπειτα αναχώρησε για την Πόλη (*Αμάλθεια* 1908f, *Ημερησία* 1908b). Επέστρεψε ξανά τον Οκτώβρη της ίδιας χρονιάς και έδωσε παραστάσεις στον "Γυμνασιακό Κύκλο" με πρωταγωνίστρια την Κουκούλα²⁵, ενώ τον επόμενο χρόνο, από τις 25/2/1909, ξεκίνησε παραστάσεις στην Κυδωνία, στο θέατρο "Ορφεύς", με πρωταγωνίστρια την Χριστίνα Καλογερίκου και τον Μάιο 1912 με πρωταγωνίστρια την Αθηνά Κορδοβίλλη.

Άλλοι ελληνικοί περιοδεύοντες θίασοι στη Σμύρνη είναι ο θίασος Απέργη, που το 1907 ανέβασε παραστάσεις στο θέατρο της Τερψιθέας, το 1908 και το 1909 στον "Παράδεισο"²⁶ και το 1911 στο "Κρέμερ" και τον Οκτώβριο της ίδιας χρονιάς στον "Γυμνασιακό Κύκλο", ο θίασος Δημητρακοπούλου, που έπαιζε στο καφενείο του Λουκά από τον Ιανουάριο ως τον Φεβρουάριο 1905²⁷ και από τον Ιανουάριο ως τον Φεβρουάριο 1906²⁸, ο θίασος Κορδοβίλλη, που το καλοκαίρι 1907 έδωσε παραστάσεις σε διάφορα θέατρα όπως "Σπλέντιτ", "Παρθενών", "Παράδεισος", Ενόπης, Βουτζά, Περαιά (από 23/5 ως 13/6 αλλά και 25/12/1909) και το 1911 στο θέατρο "Κρέμερ" (από 31/8/1911), ο θίασος του Παντόπουλου, που επισκέφτηκε μόνο δύο φορές την πόλη, η πρώτη το 1891 και η δεύτερη το 1908 (το καλοκαίρι στο θέατρο "Παρθενών"²⁹, και έπειτα από 13/9 ως 8/11/1908 στο "Προκυμαίας" και ως τα τέλη του Νοεμβρίου στον "Γυμνασιακό Κύκλο") και τέλος ο θίασος Νίκα-Φύρστ που, από τις 26/2/1911 ως τα τέλη Μαρτίου 1911, βρισκόταν στον "Γυμνασιακό Κύκλο" (*Αμάλθεια* 1911c).

²⁴ Ο συγκεκριμένος θίασος δεν πρέπει να συγχέεται με τον θίασο του Βασιλικού Θεάτρου με τον οποίο δεν έχει καμία σχέση.

²⁵ Από 25/10 ως 29/11/1908 (βλ. *Αμάλθεια* 1908f, *Ημερησία* 1908b). *Κλέφτης του Μπερστάιν, Βαβυλωνία, Ανάκρισις, Ο θάνατος του Περικλέους, Σέρλοκ Χολμς, Η ζηλιάρα, Ο έμπορος της Βενετίας, Ο Παντελής και ο παπαγάλος.*

²⁶ Θίασος Απέργη -Καρδοβίλλη.

²⁷ *Τόσκα* (με Δημητρακοπούλου), *Η ορφανή της Σάμου* του Σπ. Σταματιάδου (με Δημητρακοπούλου), *Η μεγάλη της Ιταλίας Κιθαρωδός, Γενοβέφα* (με Δημητρακοπούλου), *Εσθήρ και Αμάν* (*Αμάλθεια* 1905a, 1905b).

²⁸ Με παρόμοιο ρεπερτόριο (*Αμάλθεια* 1906a, 1906b).

²⁹ Με τη σύμπραξη του Δ. Ταβουλάρης (*Αμάλθεια* 1908g).

Εκτός από θεατρικούς θιάσους το Ελληνικό Μελόδραμα³⁰ του Διονυσίου Λαυράγκα, μία από τις πρώτες προσπάθειες ίδρυσης ελληνικού μελοδραματικού θιάσου, επισκέφτηκε τη Σμύρνη το καλοκαίρι 1905 και το καλοκαίρι 1906 και ανέβασε παραστάσεις όπερας και οπερέτας στο θέατρο της "Προκουμαίας". Οι όπερες *Faust* του Gounod και ο *Υποψήφιος Βουλευτής* του Ξύνδα συγκαταλέγονταν ανάμεσα στο ρεπερτόριό του. Ο Μ. Καλομοίρης που παρακολούθησε την παράσταση του *Υποψήφιου Βουλευτή* βρήκε απροετοίμαστες την χορωδία και την ορχήστρα αλλά ικανοποιήθηκε αρκετά με τις φωνές των πρωταγωνιστών (Καλομοίρης 1988, 90).

Το Ελληνικό Μελόδραμα επισκέφτηκε την πόλη και τον Ιανουάριο 1908 όπου βρισκόταν στον "Γυμνασιακό Κύκλο", αλλά και το 1910³¹. Με τον θίασο συνέπραξε ο Σμυρναίος και πολύ γνωστός τενόρος στα θέατρα της Ιταλίας, Κοκκίνης, καθώς και η σύζυγός του, η ομογενής σοπράνο από την Ρωσία, Στέλλα Κωνσταντίνου. Τον Μάρτιο 1912 το Ε.Μ ανάμεσα σε άλλα έργα παρουσίασε, για πρώτη φορά στη Σμύρνη, την όπερα *Περουζέ*, του Σακελλαρίδη, γεγονός που αντιμετωπίστηκε από τις εφημερίδες ως η σημαντικότερη παράσταση της χρονιάς (*Αμάθεια* 1912b).

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα φαίνεται ότι η οπερέτα ήταν ένα από τα αγαπητά θεάματα της Σμύρνης (Σολομωνίδης 1954, 194, Σταματοπούλου-Βασιλάκου 2006, 187)³². Ένας άλλος μουσικοθεατρικός θίασος, ήταν ο θίασος οπερέτας του Παπαϊωάννου, που επισκέφτηκε για πρώτη φορά τη Σμύρνη το 1909, έχοντας ως πρωταγωνίστρια την Μελομένη Κολυβά. Την Άνοιξη εγκαταστάθηκε στο θέατρο "Παρθενών"³³, τον Νοέμβρη στον "Γυμνασιακό Κύκλο" και τον Δεκέμβριο στην Περαιά ενώ τον Οκτώβριο 1910 επέστρεψε ξανά στον "Γυμνασιακό Κύκλο".

Από ότι φαίνεται, όμως, η τελευταία επίσκεψη του θιάσου δεν ήταν και τόσο επιτυχημένη παρόλο το πλούσιο ρεπερτόριο³⁴. Στις 24/10/10 η εφημερίδα *Αμάθεια* αναφέρει ότι ενώ την προηγούμενη φορά το σμυρναίικο κοινό υποστήριξε τον Παπαϊωάννου, εκείνη την χρονιά δεν έδειξε τόση θέρμη παρά το πλούσιο ρεπερτόριο και παρά την καλή προετοιμασία του θιάσου. Ο Σολομωνίδης θεωρεί ότι αυτό συνέβη λόγω της χολέρας που

³⁰ Με τους Ελένη και Βικτώρια Θεοδωρίδου, Αγγελική Κοκκινοπούλου, Μωραϊτή, Γεώργιο Χατζηλουκά, Βακαρέλη και Βλαχόπουλο και με χορωδία αποτελούμενη από 15 άνδρες και 15 γυναίκες (*Νέα Σμύρνη* 1905).

³¹ *Ριγκολέτο* με Αρτ. Κυπαρίσση, *Ερνάνη* με Βλαχοπούλου, Μωραϊτή, Βακαρέλη και Βλαχόπουλο, *Τόσκα*, *Υποψήφιος βουλευτής* και *Τραβιάτα* με Κυπαρίσση, *La Μποέμ*, με Κυπαρίσση και Σπυρίδη, *Φάουστ*, *Λουκία* με Κυπαρίσση και Μωραϊτή, *Νόρμα*, *Καβαλερία Ρουσσικάννα* και *Παλιάτσοι*, *Μυρμύλη* του Γκουνώ (*Αμάθεια* 1919i). Ο θίασος παίζει και στην Περαιά ενώ από στις 2/6/1910 ξεκινά νέα σειρά παραστάσεων στο νεόκτιστο θέατρο Κρέμερ.

³² Ο Mestyan αναφέρει ότι η οπερέτα ευδοκίμοιζε ήδη στην Κων/πόλη από το 1874/5 (Mestyan 2011, 178)

³³ Ρεπερτόριο: *Μάγισσα*, *Σφιγξ*, *Τα γειτονικά σπίτια*, *Φάουστα*, *Αστυνομία*, *Λησταί* του Δήλεσι.

³⁴ Περίπου δεκάξι οπερέτες. Αυτές που παρουσιάστηκαν στην Σμύρνη ήταν: *Πουπέ*, *Οι Σωματοφύλακες*, *Γκέισσα*, *Μανταμαζέλ Νιτούς*, *Ονειρώδες βαλς*, *Η εύθυμη χήρα*, *Οι 28 μέρες της Κλαρέττης* (με Τριχιά), *Μις Ελιέτ*, *Η νυχτερίδα* (με Κανδύλη, Παπαϊωάννου, Αφεντάκη, Δραμούλη), *Οι γρεναδιέροι*, *Ζάκσον και Σία*.

μάστιξε εκείνη την εποχή την πόλη (Σολομωνίδης 1954, 196). Ωστόσο, υπάρχουν πολλοί άλλοι λόγοι που εξηγούν την συμπεριφορά του κοινού και ένας από αυτούς σχετίζεται με την κυριαρχία της έβδομης τέχνης στην πόλη της Σμύρνης. Αξίζει να αναφερθεί ότι η κυριαρχία αυτή εντοπίζεται και σε πανευρωπαϊκό επίπεδο. Μόνο η οπερέττα *Χορ Χορ Αγάς* του Αρμένιου δημιουργού Τσουχατζιάν παρουσιάστηκε πολλές φορές και με μεγάλη επιτυχία (*Αμάλθεια* 1910j). Στη συνέχεια ο θίασος έδωσε παραστάσεις τον Ιανουάριο 1911 στον "Γυμνασιακό Κύκλο" και στο θέατρο της Περαιάς, ενώ από τον Μάιο ως τον Ιούλιο 1912 στο "Νέο".

Εκτός από θεατρική δραστηριότητα ο θίασος Παπαϊωάννου εμφανίζει και κινηματογραφική: στα 1911 αναφέρεται ότι στον κινηματογράφο "Πατέ" της Σμύρνης παρουσιάζεται ως ταινία η οπερέττα *Χορ Χορ Αγάς* στην οποία δανείζουν την φωνή τους στα διάφορα πρόσωπα του έργου οι ηθοποιοί του θιάσου (*Αμάλθεια* 1911d)³⁵. Ο Σολομωνίδης (1954, 197) επιβεβαιώνει ότι έγινε στον θίασο πρόταση από την εταιρεία Πατέ να παίξει ελληνικά και τούρκικα έργα για τον κινηματογράφο. Έτσι, το πρώτο έργο που επιλέχτηκε ήταν *Ο Χορ χορ Αγας*. Η κινηματογράφηση πραγματοποιήθηκε σε μια τοποθεσία κοντά στο Μπουτζά. Αξίζει να αναφερθεί ότι η συγκεκριμένη πληροφορία είναι σημαντική καθώς αντικρούει την πληροφορία που θέλει ως την πρώτη ελληνική κινηματογραφική παραγωγή τον *Αγαπητικό της Βοσκοπούλας* στα 1914.

Εκτός από τους δύο παραπάνω μουσικοθεατρικούς θιάσους δε γίνεται να μην αναφερθεί η παρουσία του Σπύρου Σαμάρα, του μεγάλου Κερκυραίου δημιουργού και συνθέτη του Ολυμπιακού ύμνου, στη Σμύρνη³⁶. Στις 2/5/1907 η *Αμάλθεια* αναγγέλλει ότι ο συνθέτης πρόκειται να διευθύνει την ορχήστρα του Καστελάνο, ενός περιοδεύοντα οπερατικού θιάσου που επισκεπτόταν συχνά την πόλη, η οποία θα εκτελούσε το έργο του συνθέτη *Δεσποινίς Μπελίλ*. Η εν λόγω παράσταση χαρακτηρίστηκε ως "σπάνια καλλιτεχνική απόλαυση". Ωστόσο, λόγω της αδιαθεσίας του υψίφωνου Μπαταίν η παράσταση αναβλήθηκε προσωρινά και πραγματοποιήθηκε τελικά στις 6/5 και στις 10/5 στον "Γυμνασιακό Κύκλο".

Κλείνοντας, δε θα μπορούσε να παραβλεφτεί η παρουσία του Κωστή Νικολάου, του παγκοσμίου φήμης Έλληνα λυρικού καλλιτέχνη, ο οποίος έδωσε στη Σμύρνη παραστάσεις το 1904 στο θέατρο του "Γυμνασιακού Κύκλου" (*Αμάλθεια* 1904b) και το 1907 επίσης στον

³⁵ "[...] στον Πατέ δίδεται ο Χορ-Χορ Αγάς ον εφωνογράφησε δι ειδικής κινηματογραφικής μηχανής ο οίκος Πατέ. Τα διάφορα πρόσωπα υποκρίνονται οι αοιδοί του θιάσου Παπαϊωάννου"

³⁶ Πριν από τη Σμύρνη ο μουσικός είχε πάει και στην Πόλη όπου παραστάθηκε η ίδια δημιουργία του.

"Γυμνασιακό Κύκλο"³⁷, αλλά και στα θέατρα της Περαίας (*Αμάθεια* 1907b, 1907c) και της Τερψιθέας (*Αμάθεια* 1907d)³⁸.

Εκτός από τους περιοδεύοντες ελληνικούς θιάσους και τους Έλληνες καλλιτέχνες που επισκέπτονταν τη Σμύρνη είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι η πόλη παρακολουθούσε με ενδιαφέρον και πολύ στενά την πολιτιστική ζωή της Αθήνας, αλλά και άλλων ελληνικών πόλεων, γεγονός που επιβεβαιώνεται από τα καθημερινά δημοσιεύματα των Ελληνικών εφημερίδων της Σμύρνης, που αφιερώνουν στήλες στα καλλιτεχνικά δρώμενα που λάμβαναν χώρα εκείνη την περίοδο στην ελληνική πρωτεύουσα.

Από την παραπάνω σύντομη αναφορά, που αποτελεί ένα μικρό δείγμα της έρευνας, μπορούμε να αποκομίσουμε μια ιδέα για τις επισκέψεις των Ελληνικών θιάσων στη Σμύρνη στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και μέχρι τους Βαλκανικούς πολέμους, οπότε οι θίασοι σταματούν για κάποιο διάστημα την δραστηριότητά τους στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (Σολομωνίδης 1954, 210). Η εν λόγω δραστηριότητα στην πόλη επιβεβαιώνει δικαίως την άποψη που θέλει την Αθήνα ως μια από τις τρεις πολιτιστικές μητροπόλεις της Σμύρνης. Το αμέσως επόμενο βήμα είναι να διαπιστωθεί ο βαθμός επιρροής των άλλων δύο πόλεων στα καλλιτεχνικά δρώμενα της πόλης.

Βιβλιογραφία

Αθήναι 17/7/1903
Ακρόπολη 17/7/1903
Αμάθεια 5(18)/1/1904 (1904a)
Αμάθεια 14/4/04 (1904b)
Αμάθεια 14/1/1905 (1905a)
Αμάθεια 18/2/1905 (1905b)
Αμάθεια 5/1/1906 (1906a)
Αμάθεια 25/2/1906 (1906b)
Αμάθεια, 20/03/1907 (1907a)
Αμάθεια 12/4/1907 (1907b)
Αμάθεια 23/6/07 (1907c)
Αμάθεια 7/8/1907 (1907d)
Αμάθεια 05/05/1908 (1908a)
Αμάθεια 09/06/1908 (1908b)
Αμάθεια 19/07/1908 (1908c)
Αμάθεια 12/6/1908 (1908d)
Αμάθεια 9/8/1908 (1908e)
Αμάθεια 12/8/1908 (1908f)
Αμάθεια 16/08/1908 (1908g)
Αμάθεια 29/5/1909 (1909a)
Αμάθεια 27/05/1909 (1909b)

³⁷ *Αμάθεια* 19/2/07. Η συναυλία τελικά δίνεται μετά τις 13/3. Παράλληλα αναγγέλλεται ότι θα λάβει μέρος και στις 12/5/07 σε συναυλία στην Περαία: "[...] συναυλία το προσεχές Σάββατο στον Γυμνασιακό Κύκλο του Νικολάου. Ανάμεσα σε άλλα (ο Νικολάου) θα τραγουδήσει του Σαμάρα Σ'αγαπώ [...]".

³⁸ "Νικολάου, στην Τερψιθέα, με 3 γρόσια"

- Αμάλθεια* 23/06/1909 (1909c)
Αμάλθεια 16/7/1909 (1909d)
Αμάλθεια 21/07/1909 (1909e)
Αμάλθεια 19/2/1909 (1909f)
Αμάλθεια 17/02/1909 (1909g)
Αμάλθεια 12/3/1910 (1910a)
Αμάλθεια 15/04/1910 (1910b)
Αμάλθεια 28/9 /1910 (1910c)
Αμάλθεια, 10/03/1910 (1910d)
Αμάλθεια 27/03/1910 (1910e)
Αμάλθεια 22 (5)/ 09/1910 (1910f)
Αμάλθεια 4/6/1910 (1910g)
Αμάλθεια 27/2/1910 (1910h)
Αμάλθεια από 15/5/1910 (1910i)
Αμάλθεια, 27 (09)/10/1910 (1910j)
Αμάλθεια 2(15)/08/1911 (1911a)
Αμάλθεια 7/04/1911 (1911b)
Αμάλθεια 23/2/1911 (1911c)
Αμάλθεια 16/9/1911 (1911d)
Αμάλθεια 4/1/1912 (1912a)
Αμάλθεια 16/03/1912b (1912b)
Γιατρομανωλάκης, Γιώργος: "Ορεστειακά, 100 χρόνια μετά". *Το Βήμα* (2/11/03):
http://web.archive.org/web/20070902085634/tovima.dolnet.gr/print_article.php?e=B&f=14005&m=B41&aa=1 (πρόσβαση στις 16/11/2014)
Ημερησία 9/8/1908 (1908a)
Ημερησία 12/8/1908 (1908b)
Καλομοίρης, Μανώλης: *Η ζωή μου και η τέχνη μου*. Αθήνα. 1988.
Mestyan Adam: "A garden with mellow fruits of refinements, Music theaters and cultural politics in Cairo and Istanbul, 1867-1892". Διδακτορική διατριβή, Central European University. Βουδαπέστη 2011.
Νέα Σμύρνη 5/6/1905 (1905)
Σολομωνίδης, Χρήστος: *Το θέατρο στη Σμύρνη (1657-1922)*. Αθήνα 1954.
Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χρυσόθεμης: "Το θέατρο στη Σμύρνη". *Το Βήμα: Επτά Ημέρες* (3/5/1998): 21-23.
Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χρυσόθεμης: *Το θέατρο στην καθ' ημάς Ανατολή: Κωνσταντινούπολη-Σμύρνη: οκτώ μελετήματα*. Αθήνα: Πολύτροπον 2006.